

SARF ILMI VA UNING ARAB TILSHUNOSLIGIDAGI O‘RNI

Buranov Abulqosim Anvar o‘g‘li*Yangi asr universiteti Arab tili filologiyasi 2- kurs magistiranti*

Annotatsiya. *Mazkur ilmiy maqola arab tilshunosligining morfologik tarmog‘i hisoblanmish sarfilmini atroflicha tadqiq etishga bag‘ishlangan. Unda sarfilmining qadimiy ildizlari, tarixiy shakllanishi, metodologik asoslari va hozirgi zamonaviy lingvistikadagi tutgan o‘rni ko‘rib chiqiladi. Basra va Kufa grammatik maktablarining bu sohaga qo‘shgan ulushi, Sibawayhiy, Zamaxshariy, Ibn Jinniy hamda Ibn Molik kabi yirik olimlarning asarlarida sarf masalasiga yondashuvlar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, mizon us-sarf tizimi, fe‘l boblari tasnifi, ism morfologiyasining kategoriyalari, sarf va nahvning o‘zaro bog‘liqligi, hamda O‘zbekistondagi arab tili ta‘limi doirasida ushbu fanning qanday o‘rganilib kelinayotgani yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *sarf ilmi, arab tilshunosligi, morfologiya, mizon us-sarf, Basra maktabi, Kufa maktabi, fe‘l boblari, ism kategoriyalari, so‘z yasalishi, arab grammatikasi tarixi.*

KIRISH

Arab tili insoniyat tarixidagi eng qadimiy va serqirra tillardan biri hisoblanadi. Uning grammatik qurilishi asrlar davomida alohida e‘tibor bilan o‘rganilgan, tartibga solingan va avloddan avlodga yetkazib kelingan. Bu tilning ikki asosiy grammatik ustuni - nahv (sintaksis) va sarf (morfologiya) - arab tilshunosligida har doim birgalikda, ammo o‘z metodologiyasi va tadqiqot doirasiga ega mustaqil fanlar sifatida rivojlanib kelgan. Arabcha "صَرْف" so‘zi lugaviy jihatdan "bir narsani boshqa holatga o‘tkazish" yoki "yo‘nalishni o‘zgartirish" ma‘nolarini anglatadi. Grammatik istiloh sifatida esa u arab so‘zlarining ichki qurilishi, ildiz va qo‘shimchalarning nisbati, turli morfologik shakllarning hosil bo‘lishi va o‘zgarish qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan deb ta‘riflanadi. Zamonaviy tilshunoslikda sarf ilmi morfologiyaga to‘liq mos keladi; biroq arab an‘anaviy grammatikasida bu fan o‘ziga xos terminologiya, usullar va tahlil mantiqiga ega mustaqil intizom sifatida kamol topgan. O‘zbekiston hududida arab tili bilan ilmiy munosabatning tarixi o‘ta qadimiydir. Abu Ali ibn Sino o‘z asarlarida arab tilini tubdan egallagan holda fikrlagan bo‘lsa, Abu Rayhon Beruniy arab va boshqa tillarni qiyosiy o‘rganishda o‘ziga xos uslub yaratgan edi. Xorazmdan chiqqan Mahmud Zamaxshariy esa arab grammatikasini tizimlashtirish sohasida butun islom olamida tan olingan asarlar qoldirdi. Ushbu qadimiy an‘ana bugungi kunda Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, O‘zbekiston Milliy universiteti va Toshkent islom universitetidagi ilmiy maktablar orqali davom ettirilmoqda.

Ushbu maqolada sarf ilmining paydo bo'lishi, tarixiy kamolot bosqichlari, asosiy kategoriyalari va bugungi arab tilshunosligidagi tutgan o'rni ilmiy-tanqidiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

SARF ILMINING KELIB CHIQISHI VA TARIXIY RIVOJLANISHI

Arab grammatikasining shakllanishida dastlabki turtki siyosiy va diniy xususiyatga ega bo'lgan. Islomning keng tarqalishi bilan birga arablar o'zga xalqlar bilan faol muloqotga kirisha boshladi. Bu esa arab tilida nutq xatolarining ko'payishiga olib keldi. Diniy matnlar xususan Qur'on oyatlarining noto'g'ri o'qilishidan saqlash zaruriyati tilshunoslikni sistematik ravishda rivojlantirishga kuchli undov bo'ldi. Tarixchilarning aksariyati arab grammatikasining ilk asoslarini Madinalik Hazrat Ali ibn Abu Tolib (v. 661) va uning shogirdi Basralik Abu al-Asvad ad-Du'aliy (v. 688) ismiga bog'laydi. Abu al-Asvad arab so'zlarini uch asosiy turkumga - ism, fe'l va harf - ajratib, ularning o'zaro farqlarini yozma ravishda belgilab berdi. Bu tasnif keyinchalik sarf ilmining kategoriyaviy asosiga aylandi. Milodiy VIII asrga kelib, grammatik tadqiqotlar Basra va Kufa shaharlarida mustaqil maktablar ko'rinishida tashkil topa boshladi va bu ikki markazning metodologik raqobati arab tilshunosligini yangi pog'onaga ko'tardi.

Basra maktabi arab grammatikasida qiyosiy-mantiqiy usulni birinchi bo'lib qat'iy tarzda qo'llagan ilmiy yo'nalish sifatida tarixga kirdi. Maktabning eng yirik siymosi Sibavayh (taxm. 760–796 m.) — yaratgan "Al-Kitob" asari arab tilshunosligida bugungi kungacha o'z mavqeini yo'qotmagan klassik yodgorlik hisoblanadi. Besh yuz oltmish yetti bobdan iborat bu asar sintaksis, morfologiya va fonetikani qamrab olgan bo'lib, sarf ilmiga oid qismlar fe'l tasrifi, ism shakllari va so'z yasalishi usullarini batafsil bayon etgan.

Basra maktabining yana bir yorqin vakili hisoblanmish Xalil ibn Ahmad al-Farahidiy (v. 786 m.) - arab aruzini ilmiy asosda tartibga solib, "Kitob al-ayn" nomli birinchi arab lug'atini yaratdi. U fonologiya va morfologiyani bir-biridan ajralmas tizim deb qaradi. Basraliklar tilning qo'llanishidagi har qanday og'ishni xato deb baholash tendentsiyasiga ega bo'lib, bu ularni qat'iy qoidabazlik tomon yo'naltirdi.

Xususan, Kufa maktabi Basra yo'nalishiga metodologik muqobil sifatida vujudga keldi. Kufiylar arab qabilalari nutqini va she'riy an'analarni bevosita kuzatib, tilda uchraydigan barcha shakllarni qonuniy deb tan olishga moyil edilar. Maktabning asosiy namoyondalari al-Kisaiy (v. 805) va al-Farro (v. 822) bo'lib, ular o'z asarlarida morfologik shakllarning bir nechta to'g'ri varianti bo'lishi mumkinligini ko'rsatib berdilar. Bu ikki maktab o'rtasidagi ilmiy bahslar sarf ilmini boyitdi: bir tomondan qat'iy qoidaviy tizim, ikkinchi tomondan esa tilning jonli xilma-xilligini inobatga olish bu ziddiyat arab morfologiyasining ko'p qirrali tadqiqini ta'minladi. Basra va Kufa maktablarining keyingi davomiyligi milodiy IX asrda Bag'dod maktabida o'z aksini topdi, unda ikkala yo'nalishning eng yaxshi tomonlari mujassamlashdi.

SARF ILMINING ASOSIY KATEGORIYALARI VA METODOLOGIYASI

Sarf ilmining metodologik yuragi - mizon us-sarf, ya'ni "morfologik tarozi" tizimi hisoblanadi. Bu tizimda uch harfli "fa'-ayn-lam" (ف-ع-ل) zanjiri arab so'zlarini tahlil qilish uchun standart mezon vazifasini bajaradi. Istalgan so'zning birinchi ildiz harfi "fa' ul-kalima", ikkinchisi "ayn ul-kalima", uchinchisi esa "lam ul-kalima" deb ataladi. Masalan, "kataba" so'zi "fa'ala" qolipiga, "maktab" esa "maf'al" qolipiga mos keladi. Bu tizim arab so'zini ikkiga ajratishga yordam beradi: asliy harflar — so'zning o'zagini tashkil etuvchi tub unsurlar, va ziyoda harflar - grammatik yoki ma'noviy jihat qo'shadigan qo'shimcha unsurlar. Ziyoda harflarning to'liq ro'yxatini eslab qolish uchun arab grammarchilar "sa'altumuniyyahu" iborasidan foydalanganlar. Ushbu iboradagi s, a, l, t, m, n, y, h, w harflari ziyoda harflarning hammasini o'z ichiga oladi. Mizon us-sarf orqali har qanday arab so'zining ildizini aniqlash, u mansub bo'lgan leksik oilani topa olish va hosila shakllarini to'g'ri tushunish imkoni yuzaga keladi. Shuningdek, arab tilida fe'lning morfologik tizimi son-sanoqsiz so'z yasaliş imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Uch harfli fe'lning asosiy mujarrad shakli "fa'ala" qolipiga to'g'ri keladi; ammo shu ildizdan turli qo'shimchalar yordamida bir-biridan farqli ma'nolar ifodalovchi yangi shakllar hosil qilinishi mumkin. Mazid fe'llar ikki guruhga bo'linadi: uch harfli ildizli mazid fe'llar (II-dan IX-bobgacha) va to'rt harfli ildizli mazid fe'llar (X-dan XV-bobgacha). Amalda II, III, IV, V, VI va X boblar eng ko'p qo'llaniladi. Har bir bob o'ziga xos ma'no yukini ko'taradi: II bob (fa'ala) ko'pincha intesivlik yoki ta'lim berish ma'nosini anglatadi; IV bob (af'ala) o'tkazuvchilik ma'nosini beradi; VIII bob (ifta'ala) o'z-o'ziga qaratilgan harakatni ifodalaydi va hokazo. Fe'llarning uch asosiy zamoni ham sarf ilmida katta o'rin tutadi: mozi (o'tgan zamon), muzori' (hozirgi-kelasi zamon) va amr (buyruq). Muzori' oldidan turli so'z-ko'rsatkichlarning kelishi grammatik ma'noni tubdan o'zgartiradi.

Arab tilida ism morfologiyasi ham aql bovar qilmaydigan darajada boy va murakkab. Ismlar avvalo son kategoriyasi bo'yicha tahlil qilinadi: mufrad (yakka), musanna (juft) va jam' (ko'plik). Juftlik shakli nisbatan tartibli — odatda -ayni/-ayni qo'shimchalari bilan hosil qilinadi. Ko'plik shaklida esa arab tili boshqa ko'plab tillardan tubdan farqlanadi: tartibli ko'plik (jam' salim) va buzilgan ko'plik (jam' taksir) degan ikki tur mavjud. Jam' taksir shakllarining o'ttizdan ortiq xil qolipi bor va ularni o'zlashtirib olish arab tilini o'rganuvchidan jiddiy kuch talab etadi. Jins kategoriyasida ismlar muzakkar (erkak jins) va muannas (urg'ochi jins)ga bo'linadi. Ko'pchilik muannas ismlar so'z oxiridagi "ta' marbuta" (ة) belgisi bilan ajratilsa, ba'zi ismlar bunday tashqi belgisiz ham muannas hisoblanadi. Ular "sam'iy muannas" deyiladi. Aniqlik kategoriyasida ismlar "al-" artikli bilan kelganda ma'rifa (aniq), artiklsiz kelganda nakira (noaniq) hisoblanadi. Bu uch kategoriya birlashib arab ismining to'liq grammatik holatini belgilaydi.

SARF ILMIGA HISSA QO'SHGAN YIRIK OLIMLAR

Abu Bishr Amr ibn Usmon Sibawayhiy (taxm. 760–796 m.) Basrada Xalil ibn Ahmaddan ilm olgan, asli eron naslli bu alloma yashagan umrining qisqaligi qarib qirq yoshda vafot etgan. Uning "Al-Kitob" asari besh yuz oltmish yetti bobdan iborat bo'lib, barcha arab grammatik hodisalarini deyarli qamrab oladi. Ushbu asarning morfologiyaga bag'ishlangan qismlari keyingi barcha sarf tadqiqotlari uchun poydevor bo'ldi; arablar orasida "Al-Kitob" dan beri arab grammatikasida yangidan kashf etilgan narsa yo'q" degan mulohaza ham bejiz emas.

Xorazm tuprog'idan yetishib chiqqan Abu al-Qosim Mahmud Zamaxshariy (1075–1144 m.) O'rta Osiyo ilmiy an'anasining arab tilshunosligiga qo'shgan eng ulkan hissalaridan birini ifodalaydi. Uning "Al-Mufassal fi san'at al-i'rob" asari -Sharqda ham, G'arbda ham - arab grammatikasining mukammal qo'llanmasi sifatida asrlar davomida o'qitib kelingan. Zamaxshariy bu asarini to'rt qismga taqsimlagan: birinchi qism ismlarga, ikkinchi qism fe'llarga, uchinchi qism harflarga, to'rtinchi qism esa umumiy grammatik masalalarga bag'ishlangan. Qiziqarli tomoni shundaki, ushbu asarning qo'lyozma nusxalaridan biri hozirgi kunda ham Toshkentda - O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida (5198-raqam ostida) - saqlanmoqda. Bu esa Zamaxshariy ilmiy merosining vataniga yaqinligini va O'zbekiston sharqshunoslik ilmining ushbu an'anaga aloqasini yana bir bor tasdiqlaydi.

Abu al-Fath Usmon ibn Jinniy (v. 1002 m.) arab morfologiyasini nazariy jihatdan chuqurlashtirgan olim sifatida tilshunoslik tarixida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Uning "Al-Munsif" asari Sibawayhiyning "Al-Kitob"ini sarf jihatidan sharhlashga bag'ishlangan bo'lib, turli dialektlardagi morfologik xilma-xilliklarni tizimlashtirib beradi. "Al-Xasa'is" asarida esa Ibn Jinniy tilning tabiatiga doir chuqur nazariy mulohazalar bayon etadi: uning fikricha, arab so'zlarining aksariyati uch harfli ildiz tamoyiliga asoslanadi, ammo ba'zi so'zlarda tovush va tabiat hodisalarini ifodalashga yo'naltirilgan taqlid prinsipi ham kuzatiladi.

O'ZBEKISTONDA SARF ILMINING TADQIQI VA TA'LIMI

O'zbekistonda arab tili morfologiyasini o'rganish uchun bir nechta fundamental manba yaratilgan va ular hozirgi kunda faol qo'llanilmoqda. Shulardan eng yirigi - Ne'matillo Ibrohimov va Muhammad Yusupovning ikki jildli "Arab tili grammatikasi" asaridir. Birinchi nashr 1997 yilda chiqib, keyinchalik 2009 yilda O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat nashriyoti tomonidan qayta nashr etilgan. Ushbu asar ham sarf, ham nahv masalalarini mufassal yoritib, universitetlarning arab filologiyasi yo'nalishida asosiy manba vazifasini bajarmoqda. Yana bir muhim manba sifatida B.Z. Xalidovning "Arab tili darsligi" (Toshkent: Fan, 2007) ni ko'rsatish joiz. Bu darslik oliy ta'lim talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, fonetika, morfologiya va sintaksisni ketma-ket bayon etadi. Sarf ilmiga oid boblar orasida mizon us-sarf tizimi, fe'l boblari, ism kategoriyalari va qo'shimcha so'z yasalish usullari

alohida e'tibor bilan yoritilgan. Xalidov darsligi O'zbekistondagi arab tili bo'yicha o'nlab dissertatsiya va maqolalarda manba sifatida iqtibos qilingan. M. Hasanov va M. Abzalovning "Arab tili darslari" qo'llanmasi (Toshkent: Nihol, 2014) esa amaliy yo'nalishi bilan ajralib turadi. Unda grammatik qoidalar klassik matnlardan olingan parchalar va maxsus mashqlar bilan uyg'un holda berilgan. Qo'llanma akademik litseylar, o'rta maxsus va oliy ta'lim muassasalarida keng foydalanilmoqda.

O'zbekiston arab tilshunosligi maktabida Malika Nosirova alohida o'rin tutadi. Uning "O'rta asrlar arab nahvidan namunalar" (ToshDShI, 2004) asari Basra va Kufa maktablarining metodologik farqlarini va Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasini chuqur tahlil qiladi. Sarf masalalariga ham ushbu asarda sezilarli joy ajratilgan. Nosirova 2011 yildagi "Arab tili stilistikasi" asarida esa grammatik shakllarning uslubiy imkoniyatlarini tadqiq etib, sarf ilmini uslubiyat bilan bog'laydi.

Bugungi O'zbekistonda arab tili sarf ilmini o'rgatishda bir necha zamonaviy yondashuv keng tatbiq etilmoqda. Kommunikativ metodning joriy etilishi natijasida grammatik qoidalar quruq yodlatish o'rniga jonli muloqot va matn tahlili orqali o'zlashtirilmoqda. Raqamli ta'lim vositalari hisoblanmish elektron lug'atlar, multimediali kurslar va onlayn platformalar sarf ilmini o'rganishni yanada ixcham va samarali tarzda tashkil etish imkonini bermoqda. "Arab tili globallashtirish davrida: innovatsion yondashuvlar va o'qitish metodikasi" kabi xalqaro anjumanlar esa O'zbekistondagi arab tilshunosligi maktabini jahon ilmiy hamjamiyatiga bog'lash yo'lida muhim ko'priq vazifasini bajarmoqda.

SARF VA NAHV ILMLARINING O'ZARO ALOQASI

Arab grammarchilar an'anaviy ravishda sarf va nahvni birlashtirib o'qitgan bo'lsalar-da, bu ikki fan o'z tadqiqot predmeti jihatidan aniq chegaraga ega. Sarf so'zning ichki binosi, ya'ni ildiz va qolip munosabatini o'rgansa, nahv so'zning gapda egallagan o'rni tufayli yuzaga keladigan o'zgarishni ko'rib chiqadi. Qisqacha aytganda: sarf "so'z qanday hosil bo'ladi?" degan savolga javob bersa, nahv "bu so'z gapda qanday holatda turadi?" degan savolni hal qiladi. Shunga qaramay, ushbu chegaralanish ba'zan shartlidir, chunki bir qancha grammatik hodisalar ikkala fan kesishmasida joylashadi. Arabchada "i'rob" - ya'ni so'z oxirining gap ichidagi boshqa unsurlar ta'sirida o'zgarishi ham morfologik, ham sintaktik jihatga ega. Ibrohimov va Yusupovning ikki jildlik darsligi ham aynan shu yondashuvni qo'llaydi: birinchi jildda asosan nahv masalalari, ikkinchi jildda esa sarf va fonetika ko'rib chiqiladi. Bu tuzilish ikkala fanning o'zaro bog'liqligini amaliy jihatdan ko'rsatib beradi.

SARF ILMINING ZAMONAVIY AHAMIYATI

Sarf ilmini puxta egallash Qur'on oyatlarini, hadislarini va klassik arab adabiyotini mustaqil o'qib-tushunishning amaliy kaliti hisoblanadi. Qur'on tafsirida ko'plab ixtilofli nuqtalar aynan so'zning morfologik tahlili ya'ni uning ildizi, qolipi va hosil bo'lish usuliga

murojaat etish orqali hal qilingan. Zamaxshariyning "Kashshof" tafsiri, Tabariy va Ibn Kasirning tafsir asarlari bunga yorqin misol bo'la oladi. Zamonaviy o'quvchilar ham bu traditsiyadan foydalanib, sarf ilmini o'zlashtirgan holda mustaqil ravishda manbalarga murojaat eta oladilar. XXI asrning muhim kashfiyotlaridan biri tabiiy tilni kompyuter tomonidan qayta ishlash (NLP) texnologiyalaridir. Arab tili NLP sohasida sarf ilmi markaziy ahamiyat kasb etmoqda: arabcha matnlarni avtomatik tahlil qilish, so'z ildizini aniqlash (stemming), morfologik parsing va matn generatsiyasi algoritmlarida sarf ilmining qoidalari to'g'ridan-to'g'ri dasturlashtirilmoqda. Arab tili dunyo bo'yicha raqamli resurslar jihatidan eng muhtoj tillardan biri bo'lganligi sababli bu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar jahon miqyosida dolzarb ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ham ushbu sohada dastlabki qadamlar qo'yilmoqda. Toshkentdagi universitetlar va tadqiqot markazlarida arab-o'zbek elektron lug'atlar, grammatik ma'lumotnomalar hamda o'quv platformalari yaratilmoqda. Bu loyihalarda sarf ilmining morfologik kategoriyalash tizimi asosiy metodologik vosita vazifasini o'tamoqda va O'zbekiston arab tilshunosligi maktabini raqamli davr ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish uchun ulkan imkoniyat yaratmoqda.

XULOSA

Mazkur maqolada sarf ilmining arab tilshunosligidagi ahamiyati tarixiy, nazariy va amaliy jihatlardan atroflicha ko'rib chiqildi. O'tkazilgan tahlil asosida bir necha muhim xulosa chiqarish mumkin. Sarf ilmi arab tilining morfologik tuzilishini o'rganuvchi asosiy fan bo'lib, mizon us-sarf tizimi uning o'ziga xos metodologik quroli hisoblanadi. Ushbu tizim arab so'zini ildiz va qo'shimchalarning munosabati asosida tahlil qilishga imkon beradi va arab leksikasini kengroq tushunishning kalitidir. Basra va Kufa maktablari o'rtasidagi ilmiy raqobat sarf ilmining chuqurlashishida hal qiluvchi rol o'ynadi. Sibavayh, Xalil ibn Ahmad, al-Kisaiy va al-Farro kabi olimlarning asarlari bu fanning klassik manbayi bo'lib qoldi. Xorazmlik Zamaxshariy va Andalusiyalik Ibn Molik esa sarf ilmini yangi bosqichlarga ko'tardi. O'zbekistonda arab tili morfologiyasini o'rganish uchun tasdiqlangan ilmiy bazadan foydalanilmoqda: Ibrohimov va Yusupov darsligi, Xalidov qo'llanmasi, Nosirova va Hasanovning manbalar oilasi hozirgi ta'lim jarayonining asosini tashkil etadi. Nihoyat, sarf ilmi bugungi kunda nafaqat klassik filologiyada, balki sun'iy intellekt va NLP kabi zamonaviy sohalarda ham tobora muhim amaliy vosita sifatida tan olinmoqda. Bu esa fanning kelajak uchun ham o'z qimmatini saqlab qolajagini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov, N. va Yusupov, M. (2009). Arab tili grammatikasi. 1-jild. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat nashriyoti. - 453 b.

2. Ibrohimov, N. va Yusupov, M. (2009). Arab tili grammatikasi. 2-jild. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat nashriyoti. - 412 b.
3. Xalidov, B.Z. (2007). Arab tili darsligi. Toshkent: Fan. - 344 b.
4. Hasanov, M. va Abzalova, M. (2014). Arab tili darslari. O'quv qo'llanma. Toshkent: Nihol. - 308 b.
5. Nosirova, M. (2004). O'rta asrlar arab nahvidan namunalar (Mahmud Zamaxshariyning "Unmuzaj fi nahv" risolasi asosida). Toshkent: ToshDShI nashriyoti. - 71 b.
6. Nosirova, M. (2011). Arab tili stilistikasi. Toshkent: TDSHI nashriyoti. - 178 b.
7. Qosimova, S.S. (2011). Klassik arab nahvidan ma'lumotlar. Toshkent: ToshDShI. - 88 b.
8. Rashidova, N. (2022). Arab tilidan nazorat ishlari va mashqlar. Uslubiy qo'llanma. Toshkent: Yashil yaproq nashr-matbaa uyi.
9. Sulaymonova, N. (2024). Arab tili. Uslubiy qo'llanma (1-qism). Toshkent: TDO'TAU nashriyoti.
10. Barotova, M.N. (2024). Tarjimani alohida fan sifatida tan olinishi va tarjima turlari. "Arab tili globallashuv davrida" xalqaro anjumani materiallari. 1(12), 284–290. doi:10.5281/zenodo.14543455
11. Mahmud az-Zamaxshariyning asarlaridagi nafis uslublar. // Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. 2024. Vol. 2, Issue 12. Toshkent.
12. Nasif, X. va boshqalar. (2006). Ad-Durus an-nahviyya. Misr: Dar al-Aqida. - 415 b.